

Βυζαντινή τέχνη και υπέρβαση του ορατού: π. Λουκάς Ξενοφωντινός

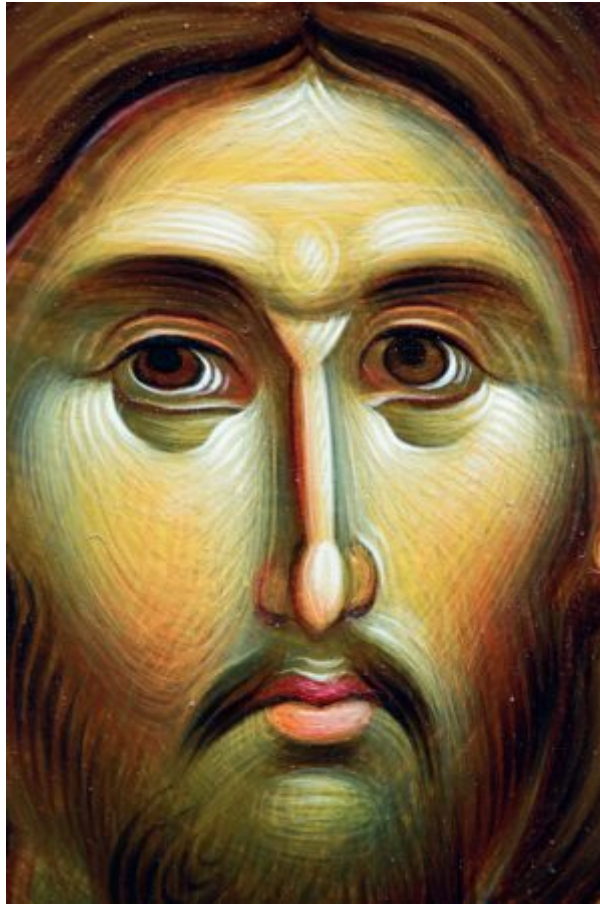
Πολιτισμός / Ζωγραφική & Εικαστικές Τέχνες

Άννα Κάμπα, Πτυχιούχος Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., υποψήφια διδάκτωρ

Ο μοναχός π. Λουκάς ο Ξενοφωντινός, με καταγωγή από τη Λάρισα, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους σύγχρονους αγιογράφους. Διακονεί στην Ιερά Μονή Ξενοφώντος του Αγίου Όρους και, μαζί με τους υπόλοιπους μοναχούς του αγιογραφικού εργαστηρίου, έχει ιστορήσει ναούς εντός αλλά και εκτός της αθωνικής πολιτείας. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν το νέο καθολικό της Μονής Ξενοφώντος, η τράπεζα της Μονής Ιβήρων, το σκευοφυλάκιο του Πρωτάτου, το καθολικό της Σιμωνόπετρας και η τράπεζα της Μονής Παντοκράτορος. Ακόμη, έχει αγιογραφήσει το καθολικό και την τράπεζα του ησυχαστηρίου του Τιμίου Προδρόμου του Ακριτοχωρίου Σιδηροκάστρου Σερρών, ενώ εικόνες του κοσμούν το τέμπλο του Ναού του Αγίου Νεκταρίου Τρικάλων. Επιπλέον, η δράση του δεν περιορίζεται στον ελλαδικό χώρο. Έχει ιστορήσει τον Ιερό Ναό των Αγίων Αποστόλων στο Λονδίνο καθώς και τον Ιερό Ναό του Αγίου Νικολάου στο Μανχάταν. Τέλος, εικόνες του βρίσκουμε στο τέμπλο του

νέου ορθόδοξου καθεδρικού ναού της Αρχιεπισκοπής στα Τίρανα.

Ο π. Λουκάς αγιογραφεί με πραότητα και ομορφιά. Χωρίς προσχέδιο, σκιαγραφεί με καθαρότητα τις μορφές των αγίων. Το αποτέλεσμα μοιάζει απλό, ειλικρινές και αυτονόητο, σαν να μην υπήρχε άλλος τρόπος γραφής των εικόνων. Τεχνοτροπικά, αλλά και όσον αφορά τα εικονογραφικά του πρότυπα, παρατηρείται έντονη η επιρροή της παλαιολόγειας τέχνης. Οι πνευματικές του αναζητήσεις εκφράζονται συχνά μέσα από καινοφανείς εικαστικές επιλογές οδηγώντας σε πρωτότυπες συνθέσεις και, ακόμη, στη δημιουργία νέων θεμάτων. Εντάσσει στην εικονογραφία του λεπτομέρειες που αναδεικνύουν το βίωμα των εκκλησιαστικών μυστηρίων, χρησιμοποιεί τη μονοχρωμία ως υπόμνημα στις κεντρικές αναπαραστάσεις, αποδίδει τη θεολογία μέσα από νέες εικαστικές συλλήψεις και ερμηνείες. Αναδεικνύει έτσι το κάλλος «ως το μοναδικό μέσο για την αλήθεια και τη σωτηρία του σύγχρονου ανθρώπου»[\[1\]](#).

Στο πλαίσιο της σειράς μαθημάτων με τίτλο «Θεωρία και πράξις της βυζαντινής αγιογραφίας» που συνδιοργανώνεται από την Ιερά Μονή Ξενοφώντος Αγίου Όρους, την Ιερά Πατριαρχική Μονή Βλατάδων και το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, ο π. Λουκάς μας μίλησε για τη βυζαντινή αγιογραφία, την πρωτοπορία και τις πνευματικές της προεκτάσεις.

Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σε μια ρεαλιστική απεικόνιση και σε ένα έργο βυζαντινής τέχνης;

Η ρεαλιστική απεικόνιση αποκρυσταλλώνει ένα γεγονός τη στιγμή που αυτό συμβαίνει. Το θέμα αποδίδεται εικαστικά χωρίς να ανάγεται σε κάτι άλλο. Ο ζωγράφος εμμένει φωτογραφικά σε αυτό το οποίο απεικονίζει. Οι εικαστικές τέχνες μετά την αναγέννηση κουράστηκαν από το φωτογραφικό αποτέλεσμα και θέλησαν να αναζητήσουν κάτι διαφορετικό στον τρόπο απόδοσης της εκάστοτε θεματικής. Το ίδιο έκαναν και οι αρχαίες τέχνες, όπως η αρχαία αιγυπτιακή και η αρχαία ελληνική. Η βυζαντινή τέχνη, όντας δομημένη πάνω σε αυτές τις τεχνοτροπίες, επιδίωξε να αναπαραστήσει όχι μόνο την απτή πραγματικότητα, το ορατό, αλλά και τον πνευματικό κόσμο που την ξεπερνά και την υπερβαίνει. Κατάφερε έτσι να αναφερθεί στο επέκεινα. Κατάφερε να διευρύνει τον χωροχρόνο αντί να επιμείνει στην αποσπασματική πρόσληψή του.

Ποιος είναι ο ρόλος και ο σκοπός των εικόνων; Αποτελούν έργα δογματικά;

Οι εικόνες είναι, φυσικά, έργα δογματικά, αλλά όχι μόνο. Σκοπός τους είναι να αναδείξουν το γεγονός πως οι άγιοι δεν είναι απλώς άνθρωποι με σάρκα και οστά, αλλά πρόσωπα που χαριτώθηκαν. Επιδιώκουν να αποτυπώσουν τον πνευματικό

τους κόσμο, την εμπειρία της βασιλείας του Θεού. Οι εικόνες αναπαριστούν τους αγίους εντός της άχρονης κατάστασης του παραδείσου, εκεί όπου δεν υπάρχει χώρος και χρόνος, εκεί όπου τα πράγματα ξεπερνούν τις ανθρώπινες διαστάσεις. Για αυτό και δεν αναπαριστώνται τρισδιάστατα. Απεναντίας, υιοθετείται η αντίστροφη προοπτική και το σημείο φυγής τοποθετείται μπροστά από την εικόνα. Όλα τα παραπάνω υποδηλώνουν ότι κινούμαστε πια μέσα σε έναν χώρο πνευματικό. Η εικόνα μεσολαβεί, ανάμεσα στον άνθρωπο και στα απεικονιζόμενα πρόσωπα, τους εντάσσει σε μια κοινή πνευματική κατάσταση που ξεπερνά κατά πολύ την ορατή πραγματικότητα.

Η ένταξη νέων πρωτότυπων αναπαραστάσεων εντός των ναών δεν θα μπορούσε να διαρρηγνύει την ενότητα χώρου και χρόνου; Εφόσον τα πρόσωπα και τα γεγονότα παροντοποιούνται μέσα από τα μυστήρια της εκκλησίας, η ένταξη μιας σύγχρονης αναπαράστασης στο εικονογραφικό πρόγραμμα δεν αποτελεί εξωτερική αφήγηση;

Εξαρτάται από το πώς θα γίνει η αναπαράσταση αυτή. Εάν είναι υποταγμένη στους βυζαντινούς κανόνες τότε μπορεί να ενσωματωθεί κανονικά στον ναό. Μπορούμε να αποδώσουμε ένα ιστορικό γεγονός με έναν μη ρεαλιστικό τρόπο, έτσι ώστε το έργο να μας προτρέπει να διακρίνουμε και άλλα πράγματα πέρα από την ιστορική αφήγηση. Αυτό μπορεί να γίνει και μέσα από ένα σύγχρονο θέμα. Αυτός

είναι άλλωστε και ο σκοπός της αγιογραφίας. Αποτυπώνει με βυζαντινό τρόπο οποιαδήποτε θεματική, έτσι ώστε να την ανάγει σε κάτι άλλο, σε κάτι υψηλότερο. Δεν μπορούμε να πούμε πως επιτρέπεται μόνο η αναπαράσταση συγκεκριμένων γεγονότων. Αν το κάναμε αυτό θα δημιουργούσαμε μια καθαρά μουσειακή ζωγραφική. Αντιθέτως, θέλουμε κάτι το οποίο να είναι άμεσο. Άλλωστε, στο εικονογραφικό πρόγραμμα των ναών αναπαρίσταται η ιστορία του Χριστού αλλά και η ιστορία των αγίων, οι οποίοι φτάνουν μέχρι τις μέρες μας και αποτελούν έναν συνδετικό κρίκο ανάμεσα σε εμάς και στον Θεό. Εφόσον, λοιπόν, εικονίζουμε τους αγίους, εικονίζουμε αυτομάτως και την ιστορία μας. Το κάνουμε όμως με έναν τρόπο αποφαιτικό που μας ανάγει σε άλλα επίπεδα.

Είναι άρα θεμιτή η πρωτοπορία εντός της βυζαντινής αγιογραφίας;

Φυσικά. Απλά οτιδήποτε καινούργιο θα πρέπει να είναι υποταγμένο στα βυζαντινά δεδομένα. Όταν ο καλλιτέχνης εισάγει πολλά δικά του στοιχεία εξαφανίζεται τελικά ο βυζαντινός χαρακτήρας, τα έργα γίνονται πολύ μοντέρνα. Η βυζαντινή τέχνη διατηρεί μια ισορροπία ανάμεσα στο ρεαλιστικό και στο αποφαιτικό στοιχείο, ανάμεσα στο παραδοσιακό και στο μοντέρνο. Αυτή η ισορροπία είναι που χρειάζεται να διαφυλάσσεται. Όταν τη διαταράσσουμε και εισάγουμε πολλά αφηρημένα χαρακτηριστικά τότε κάτι χαλάει. Οι φιγούρες γίνονται πολύ αφαιρετικές και οι αφηγήσεις πολύ φανταστικές. Το όριο είναι λεπτό. Σε άλλους τομείς τα όρια είναι συνήθως πιο ευκρινή. Στην τέχνη όμως είναι όλα πολύ ευμετάβλητα. Αυτό βέβαια είναι και η ομορφιά της.

Πώς μπορεί ένας καλλιτέχνης να διακρίνει την προσωπική του έκφραση από την έκφραση του συνόλου της εκκλησίας; Πώς μπορεί να αποφύγει την απορρόφησή του από την υποκειμενικότητα;

Πάντα μπορεί να απορροφηθεί κανείς από την ατομικότητά του. Συμβαίνει ακόμη και σε θεολογικά ζητήματα, όπου βλέπουμε ορισμένες φορές να υπεισέρχονται προσωπικές απόψεις. Υπάρχει πάντα ο κίνδυνος του εγκλεισμού στην προσωπική έκφραση. Πρέπει να μάθουμε να τον διαχειριζόμαστε. Αυτό χρειάζεται βέβαια καλλιέργεια πνευματική, εκκλησιολογική και θρησκευτική, προκειμένου να έχει κανείς επίγνωση της κατάστασης, να ξέρει μέχρι πού να πάει. Είναι θέμα πνευματικής ωριμότητας. Η βυζαντινή τέχνη είναι μια πολύ ώριμη τέχνη. Δεν στηρίζεται τόσο στο προσωπικό όσο στο συλλογικό στοιχείο. Ο καλλιτέχνης δεν εκφράζεται όπως θέλει ο ίδιος αλλά όπως χρειάζεται να εκφραστεί εντός του σώματος της εκκλησίας. Για αυτό το λόγο τα πολύ μοντέρνα πράγματα, τα οποία είναι εντελώς ατομικές εκφράσεις, δεν έχουν σχέση με τη βυζαντινή τέχνη. Η τελευταία είναι υποταγμένη στο εκκλησιαστικό ύφος όπως αυτό είναι διαμορφωμένο. Αυτή είναι και η διαφορά μεταξύ μοντέρνας και βυζαντινής

τέχνης. Το μοντέρνο είναι τελείως ατομικό, προσωπικό ενώ το βυζαντινό είναι εκκλησιολογικό, είναι έκφραση της καθολικότητας της ορθόδοξης πίστης. Βέβαια, ο κάθε καλλιτέχνης μπορεί να εκφραστεί όπως προτιμά. Από εκεί και πέρα εξαρτάται από το σώμα της εκκλησίας εάν το έργο του θα αφομοιωθεί και θα ενσωματωθεί στην εκκλησιαστική τέχνη ή εάν θα απορριφθεί, εάν η εκκλησία θα το αποβάλει θεωρώντας πως δεν εκφράζει καταλλήλως την πίστη της.

Έχει η βυζαντινή τεχνοτροπία κάτι το ιερό από μόνη της ή αποτελεί ένα εικαστικό μέσο το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως;

Βεβαίως έχει κάτι το ιερό. Η τεχνοτροπία εκκλησιοποιείται, περνάει μέσα από τα μυστήρια της εκκλησίας, βαπτίζεται. Δεν αναδεικνύει το προσωπικό γούστο ή την ατομική έκφραση, όπως προαναφέραμε, γιατί τότε θα ήταν μία τέχνη κοσμική και θρησκευτική, αλλά όχι εκκλησιαστική. Ο χαρακτηρισμός “εκκλησιαστική” δηλώνει ακριβώς πως δεν είναι η έμπνευση του καλλιτέχνη που αποφασίζει και δημιουργεί αλλά η ζωή της εκκλησίας. Η έμπνευση ανήκει στην εκκλησία και στο περιεχόμενό της. Ο καλλιτέχνης καλείται να βγει από τον εαυτό του, να γνωρίσει την εκκλησία και να αποτυπώσει εικαστικά την ομορφιά της. Αυτό είναι ακόμη πιο δύσκολο. Ο δημιουργός θα πρέπει να έχει επίγνωση του τι αποζητά η εκκλησία. Τίποτα δεν είναι δεδομένο. Είναι πολύ σπουδαίο και απαιτεί μεγάλη ωριμότητα. Αυτό βέβαια ισχύει για κάθε καλλιτέχνη. Πιστεύω πως και εκτός της βυζαντινής τέχνης, θα πρέπει κανείς να μπορεί να βγει από τον εαυτό του για να δημιουργήσει κάτι το ουσιαστικό. Όλοι οι μεγάλοι καλλιτέχνες αυτό επιδιώκουν, να γίνουν προφήτες, να εκφράσουν όχι την περιορισμένη ατομικότητά τους αλλά κάτι πολύ βαθύτερο.

Μπορεί κάποιος που έχει διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις να ασκηθεί στη βυζαντινή τέχνη και να αγιογραφεί;

Σύμφωνα με όσα προαναφέραμε, όχι δεν μπορεί να το κάνει. Δεν μπορεί ένας κλασικός ή μοντέρνος ζωγράφος να αγιογραφεί ναούς. Δεν έχει τις προϋποθέσεις για να κάνει αγιογραφία. Θα πρέπει πρωταρχικά να εμβαθύνει στην πνευματική ζωή της εκκλησίας, να διαβάσει, να αποκτήσει ο ίδιος βιώματα μέσα στον χώρο αυτό και έτσι να διαμορφώσει σταδιακά μια προσωπική έκφραση που θα συνάδει με την εκκλησιαστική. Διαφορετικά θα δημιουργήσει και πάλι έργα με μοντέρνο χαρακτήρα και όχι εκκλησιαστικό. Αν όμως ο καλλιτέχνης, έστω αλλόδοξος ή ετερόδοξος, πλησιάζει την αγιογραφία με πνεύμα μαθητείας και αγάπης μπορεί η αγιογραφία να επιδράσει θετικά στην ψυχή του και τότε ίσως να έχουμε έργα αποδεκτά. Αναφέρεται ενδεικτικά περίπτωση στη Σμύρνη του 19ου αιώνα όπου αγιογραφούσε ένας Τούρκος για λογαριασμό της Εκκλησίας. Το αποτέλεσμα είναι τελικά αυτό που θα δείξει κατά πόσο η εικόνα είναι ενταγμένη στα εκκλησιαστικά δεδομένα. Αντίθετα μπορεί κάποιος ορθόδοξος αγιογράφος να μην έχει διαποτιστεί από την ορθόδοξη παράδοση ή ούτε καν να την παραδέχεται. Τότε δεν θα έχουμε αποδεκτό αποτέλεσμα. Υπάρχουν και τέτοια παραδείγματα στις μέρες μας. Υπάρχουν εκκλησίες όπου μπορεί να δει κανείς τεχνοτροπίες που δεν θα ταίριαζαν σε ορθόδοξο ναό. Συμπερασματικά, θεωρώ πως το βαθύ «πιστεύω» του

αγιογράφου είναι αυτό που τον καθιστά αποδεκτό ή μη ως καλλιτέχνη στο πλαίσιο της Εκκλησίας.

Υπάρχουν περιπτώσεις καλλιτεχνών που δημιουργούν έργα σύγχρονης κοσμικής τέχνης χρησιμοποιώντας τις μορφές και τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής. Αφορά αυτό την εκκλησία; Είναι κάτι που θα πρέπει να την απασχολεί;

Εάν το κάνουν για προσωπική τους έκφραση, στο πλαίσιο κάποιας κοσμικής δραστηριότητας, αυτό δεν επηρεάζει την εκκλησία. Εάν όμως υπάρχει η πρόθεση η εκάστοτε δημιουργία να τοποθετηθεί εντός του ναού, τότε εγείρονται ερωτήματα. Αν δεν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε το έργο αυτό δεν αφορά την εκκλησία. Αυτή έχει κάποια συγκεκριμένα όρια. Όπως δεν μπορείς να μετατρέψεις σε εκκλησία το οποιοδήποτε κτίσμα, έτσι δεν μπορείς να μετατρέψεις σε αγιογραφία οποιοδήποτε έργο τέχνης. Οι ναοί έχουν έναν συγκεκριμένο ρυθμό, στα μυστήρια χρησιμοποιούνται συγκεκριμένα σκεύη τα οποία έχουν και αυτά έναν συγκεκριμένο χαρακτήρα.

Όσον αφορά το εξωτερικό του ναού, έχουν γίνει απόπειρες να συνδιαλλαγεί η μοντέρνα αρχιτεκτονική με τη ναοδομία. Μπορεί ένα σύγχρονο κτίσμα με μοντέρνα αισθητική να εναρμονιστεί με την εκκλησιαστική λειτουργία του ναού;

Στην Ελλάδα μπορεί κανείς να διατηρήσει την παραδοσιακή ναοδομία. Ωστόσο, σε χώρες του εξωτερικού τίθενται, μεταξύ άλλων, και θέματα νομοθεσίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις προκειμένου να δοθεί άδεια από το κράτος για την ανέγερση ναού, πρέπει να πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις, να συνάδει η αρχιτεκτονική του κτίσματος με την αρχιτεκτονική της εκάστοτε περιοχής. Προκύπτουν λοιπόν κάποια τέτοια ζητήματα. Πάντα όμως υπάρχει ένα δογματικό υπόβαθρο, αυτό που ορίζει την σκέψη και την έκφραση της εκκλησίας. Υπάρχει βέβαια μια προσπάθεια να συγγενέψει το κοσμικό με το ιερό αλλά αυτό ενέχει κινδύνους. Προσπαθούμε δηλαδή να συνδέσουμε πράγματα τα οποία παραμένουν ασύνδετα. Ο αρχιτέκτονας, όπως και ο αγιογράφος, θα πρέπει να είναι ποτισμένος από την παράδοση. Απλά όσον αφορά την αρχιτεκτονική, δεν μας προβληματίζει τόσο έντονα γιατί αφορά το εξωτερικό του ναού, ενώ στο εσωτερικό που τελούνται τα μυστήρια είμαστε περισσότερο επιφυλακτικοί. Ο βυζαντινός πολιτισμός άφησε στην Ελλάδα μια μεγάλη αρχιτεκτονική παράδοση. Ωστόσο, σε χώρες του εξωτερικού είναι ορισμένες φορές δύσκολο να μείνουμε πιστοί στα αρχιτεκτονικά μας πρότυπα. Ο ναός δεν θα πρέπει να προκαλεί, να μοιάζει με κάτι εξωγήινο.

[1] «Ο Αγιογράφος Λουκάς και το Εργαστήρι της Μονής Ξενοφώντος στο Άγιον Όρος», Σέμογλου Αθανάσιος, Αγιορειτική Βιβλιοθήκη, 2017.

MISSING_ARG_ACCESS_TOKEN